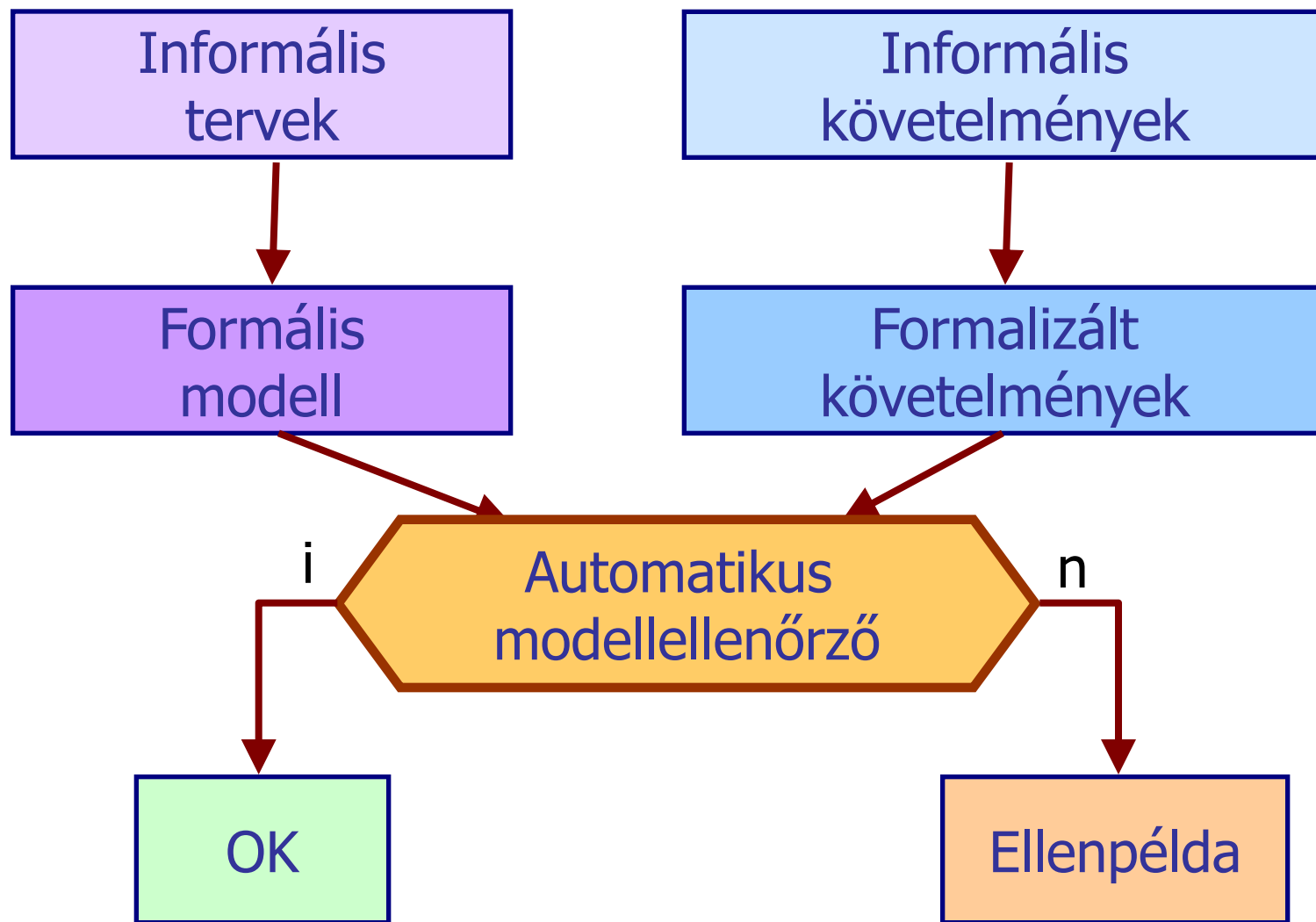

Követelmények formalizálása: Temporális logikák

dr. Majzik István

BME Méréstechnika és Információs Rendszerek Tanszék

Mit szeretnénk elérni?

Bevezető: Miért jó a követelményeket formalizálni?

Mintapélda: Kölcsönös kizárás

- 2 résztvevőre, 3 megosztott változóval (H. Hyman, 1966)
 - **blocked0**: Első résztvevő (P0) be akar lépni
 - **blocked1**: Második résztvevő (P1) be akar lépni
 - **turn**: Ki következik belépni (0 esetén P0, 1 esetén P1)

```
while (true) {  
    blocked0 = true;  
    while (turn!=0) {  
        while (blocked1==true) {  
            skip;  
        }  
        turn=0;  
    }  
    // Critical section  
    blocked0 = false;  
    // Do other things  
}
```

P0

```
while (true) {  
    blocked1 = true;  
    while (turn!=1) {  
        while (blocked0==true) {  
            skip;  
        }  
        turn=1;  
    }  
    // Critical section  
    blocked1 = false;  
    // Do other things  
}
```

P1

Helyes-e ez az algoritmus?

A modell UPPAAL-ban (második változat)

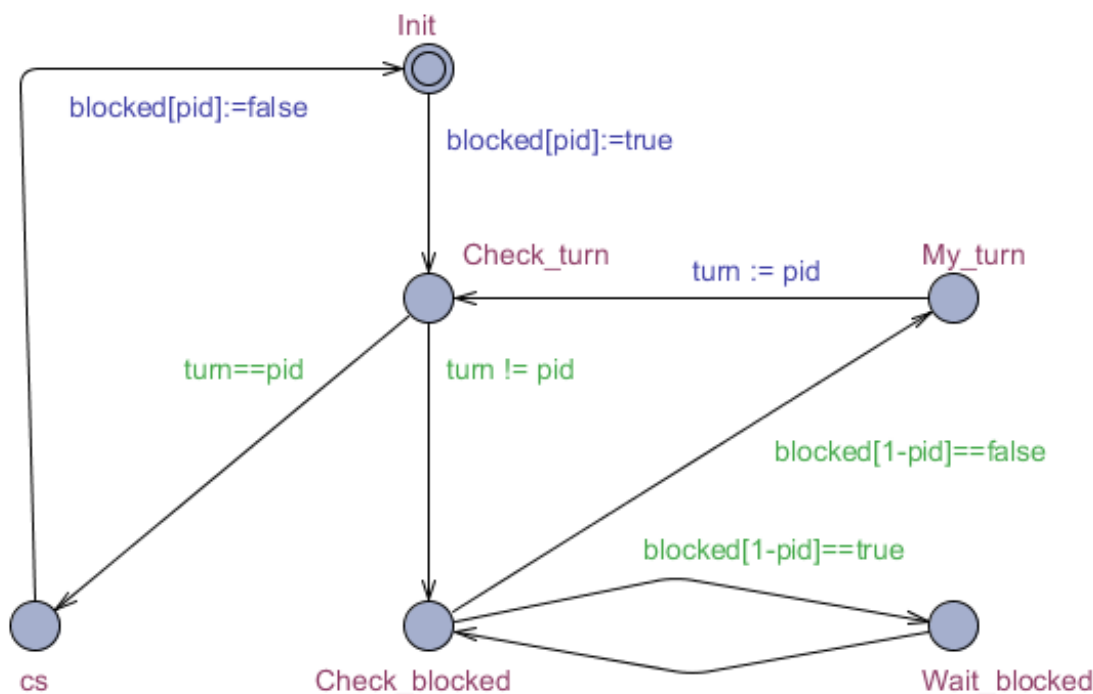
Deklarációk:

```
bool blocked[2];  
int[0,1] turn;  
P0 = P(0);  
P1 = P(1);  
system P0,P1;
```

A P automata (template)
pid paraméterrel:

Kihasznált modellezési lehetőségek:

- Közös változók rendszerszintű deklarálása
- Korlátozott értékészletű változók
- Azonos viselkedésű résztvevők azonos automata template alapján
- Példányosítás paraméterezéssel
- Változó tömbök (résztvevőkhöz)

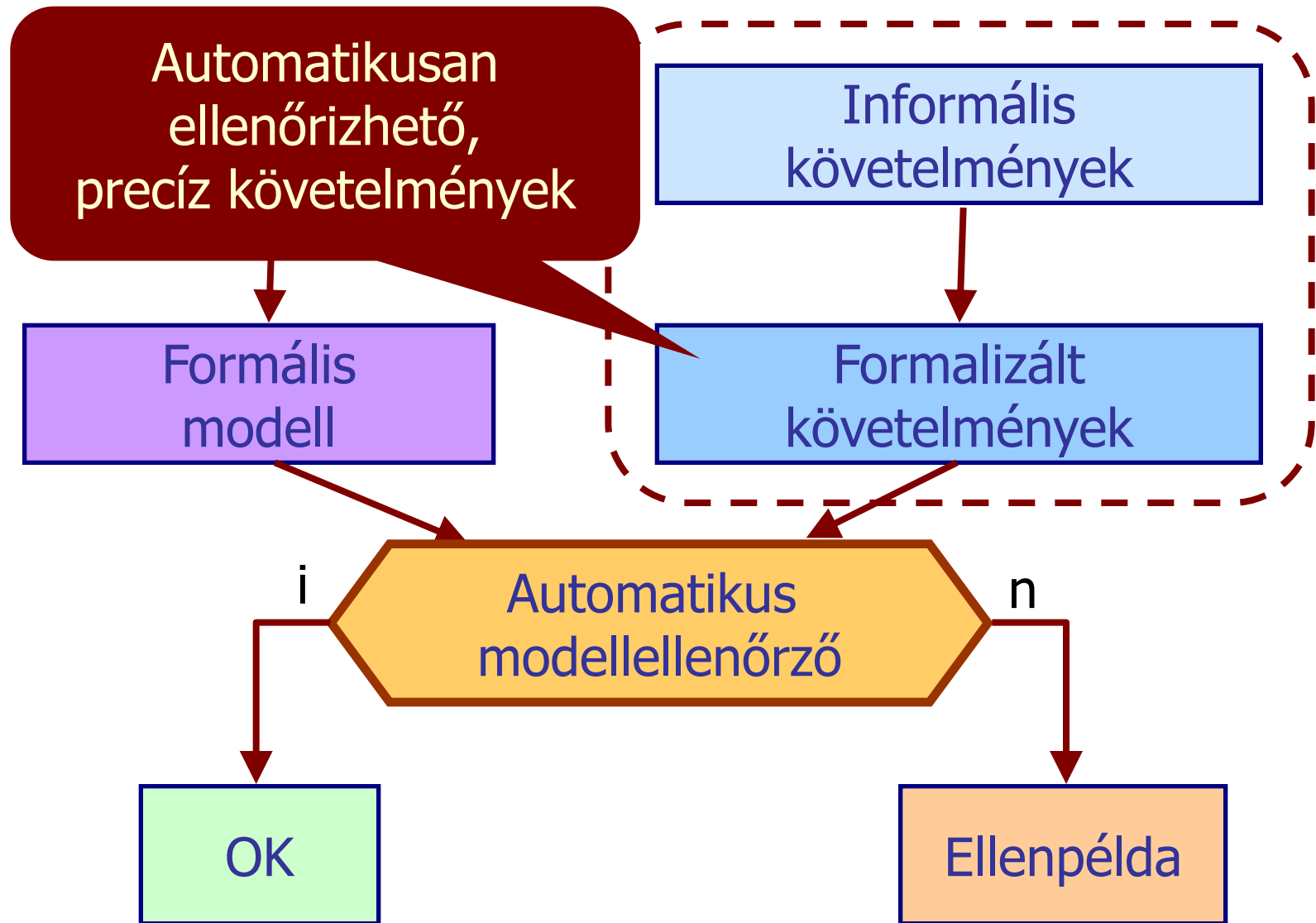
```
while (true) {                                     P0  
  blocked0 = true;  
  while (turn!=0) {  
    while (blocked1==true) {  
      skip;  
    }  
    turn=0;  
  }  
  // Critical section  
  blocked0 = false;  
  // Do other things  
}
```

Ellenőrizendő követelmények

- Kölcsönös kizárás:
 - **Soha** nem lehet egyszerre P0 és P1 a kritikus szakaszban
 $A[] \text{ not } (P(0).cs \text{ and } P(1).cs)$
- Lehetséges az elvárt viselkedés:
 - P0 **beléphet** a kritikus szakaszba
 - P1 **beléphet** a kritikus szakaszba
- Nincs kiéheztetés:
 - P0 **mindenképpen** be fog lépni a kritikus szakaszba
 - P1 **mindenképpen** be fog lépni a kritikus szakaszba
- Holtpontmentesség:
 - Nem alakul ki kölcsönös várakozás (leállás)

Hogyan formalizálhatjuk ezeket?

Mit szeretnénk elérni?

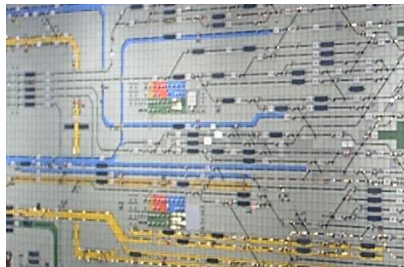
Követelmények rögzítése és formalizálása

Mit tudunk a jellegzetes követelményekről
(kritikus rendszerekben)?

Mit érdemes formalizálni?

Milyen jellegű követelményeket formalizálunk?

- Verifikáció: Modell $\leftrightarrow$ Sokféle követelmény
 - Funkcionális: Logikailag helyes a működés <- Most ez a célunk
 - Extra-funkcionális: Teljesítmény, megbízhatóság, ... <- Később
- Célkitűzés: Állapotok elérhetőségének ellenőrzése
 - Rendszer(modell): Állapotok lokális tulajdonságait ismerjük
 - Állapot neve, állapotváltozók értéke, működési mód, ...
 - Követelmények: Állapotok bekövetkezési lehetőségeit vizsgáljuk
 - Elkerüljük-e a kedvezőtlen állapotokat?
 - Eljuthatunk-e kedvező állapotba?Ezek az állapottér teljes felderítésével ellenőrizhetők
- Fontos állapot alapú, eseményvezérelt rendszerekben

Szöveges követelmények kezelése

- Tipikus követelmény megadás: Szöveges forma

Ha az alarm be van kapcsolva és alert történik, akkor a safety kimenet legyen igaz, amíg az alarm be van kapcsolva.

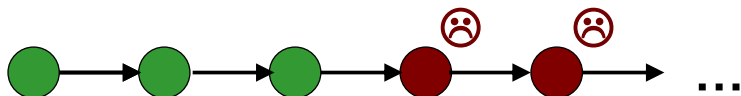
If the switch is turned to AUTO, and the light intensity is LOW then the headlights should stay or turn immediately ON, afterwards the headlights should continue to stay ON in AUTO as long as the light intensity is not HIGH.

- Egyértelmű a szöveges leírás?
 - Nehezen áttekinthető a struktúra
(feltétel, következmény, kimenet, időzési viszonyok, ...)
- Mit lehet formalizálni?

Jellegzetes követelmény kategóriák

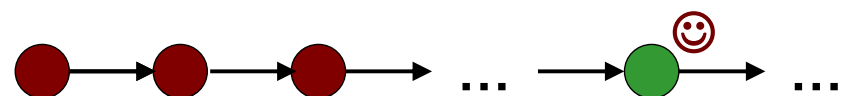
Biztonsági követelmények

- **Veszélyes helyzetek** elkerülését írják elő:
 - „Minden állapotban kisebb a nyomás a kritikusnál.”
 - „Nincs több processz a kritikus szakaszban.”
- **Univerzális tulajdonság** az elérhető állapotokon:
 - „Minden elérhető állapotban igaz, hogy ...”
 - **Invariáns** tulajdonság
 - Ha egy állapotsorozat nem teljesíti: Nem is egészíthető ki úgy, hogy teljesítse

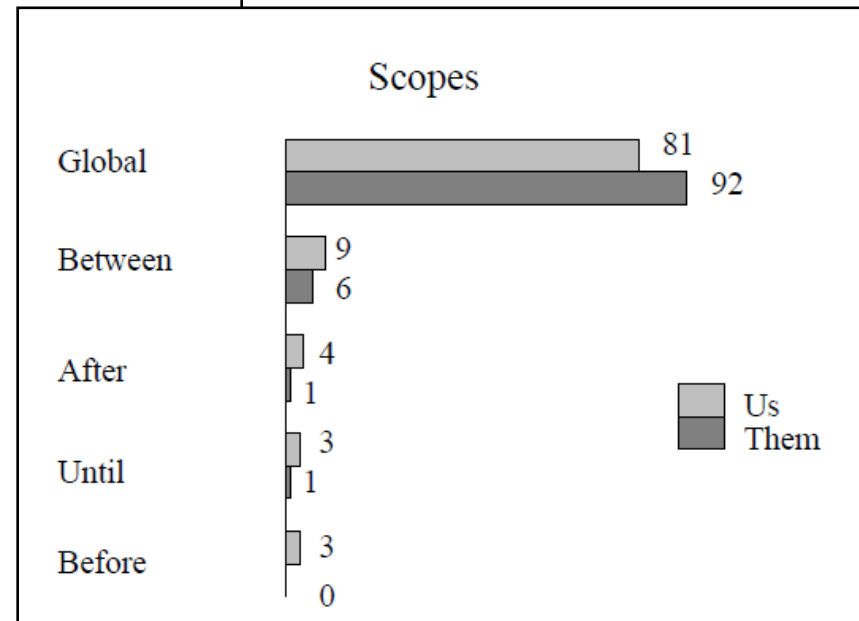
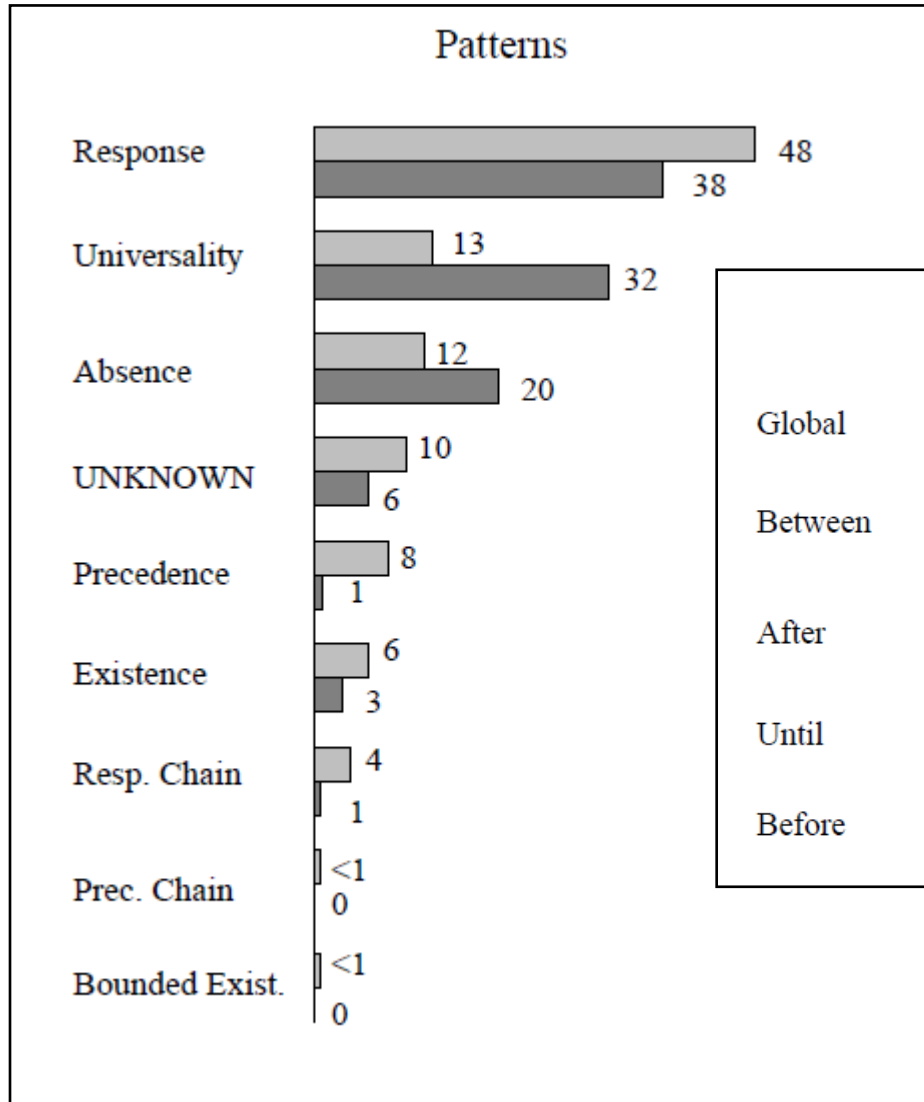
Élő jellegű követelmények

- **Kívánatos helyzetek** elérését írják elő
 - „Az indítás után a prégép kiadja a kész terméket.”
 - „A kérés kiszolgálása előbb-utóbb megtörténik.”
- **Egzisztenciális tulajdonság** az elérhető állapotokon
 - „Létezik (elérhető) olyan állapot, hogy ...”
 - **Bekövetkezést** ír elő
 - Ha egy állapotsorozat nem teljesíti: elvileg kiegészíthető úgy, hogy teljesítse

Egy felmérés eredménye: Követelmény minták

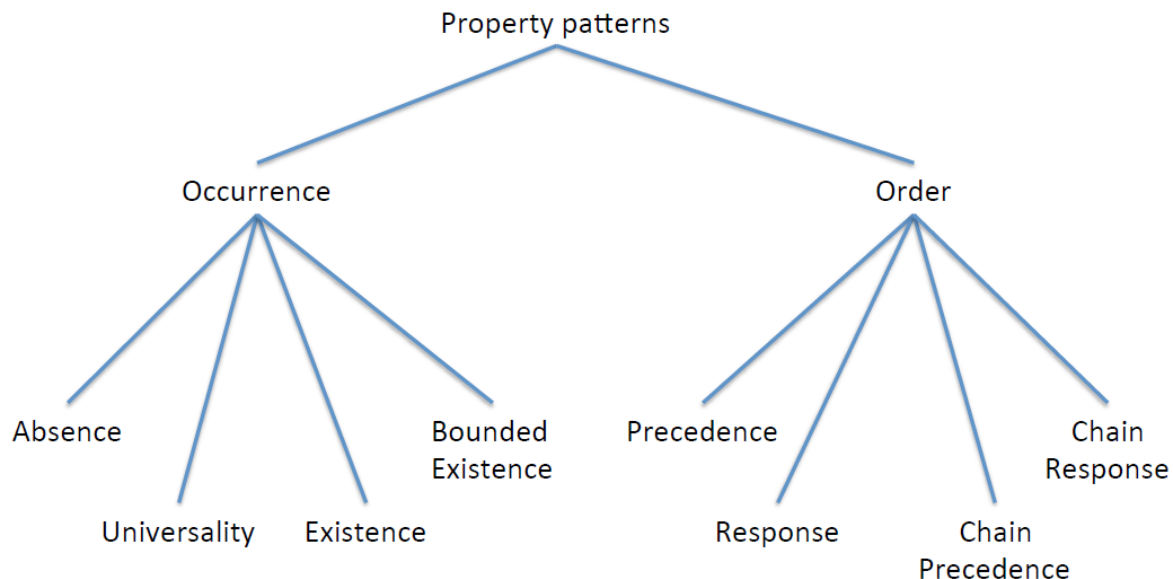
A követelmények jelentős hányada meghatározott mintákra illeszkedik

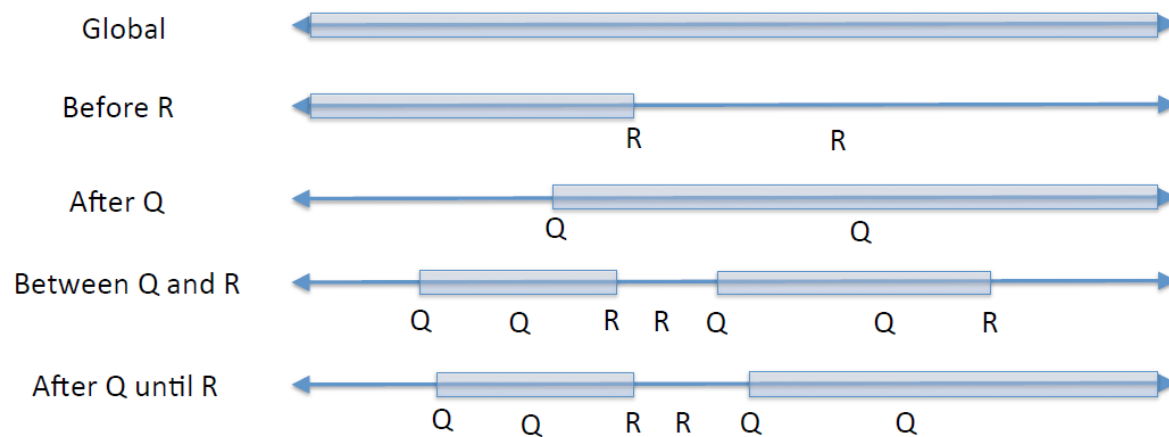
- Minták százalékos megoszlása
- 2 fejlesztői csoport által felvett követelmények

Követelmény minták csoportosítása

Minták: Sorrendi előírások

Hatókörök: További eseményekhez (adott tulajdonságú állapotokhoz) képest

A minták jelentése (magyarázat)

Occurrence: Adott tulajdonságú állapotok előfordulása

- **Absence:** A hivatkozott állapot/esemény nem fordul elő.
- **Universality:** A hivatkozott állapot/esemény folyamatosan előfordul.
- **Existence:** A hivatkozott állapot/esemény egyszer biztosan előfordul.
- **Bounded existence:** A hivatkozott állapot/esemény biztosan előfordul „k” alkalommal (létezik „legalább k” és „legfeljebb k” változat is.)

Order: Adott tulajdonságú állapotok sorrendezése

- **Precedence:** Az egyik állapot/esemény mindenképpen meg kell, hogy előzze a másik állapotot/eseményt.
- **Response:** Az egyik állapotot/eseményt mindenképpen kell, hogy kövesse egy másik meghatározott állapot/esemény.
- **Chain precedence:** A Precedence minta általánosítása állapot / esemény sorozatokra.
- **Chain response:** A Response minta általánosítása állapot / esemény sorozatokra.

Példák a minták megjelenésére

- Response minta **Global** hatókörben:

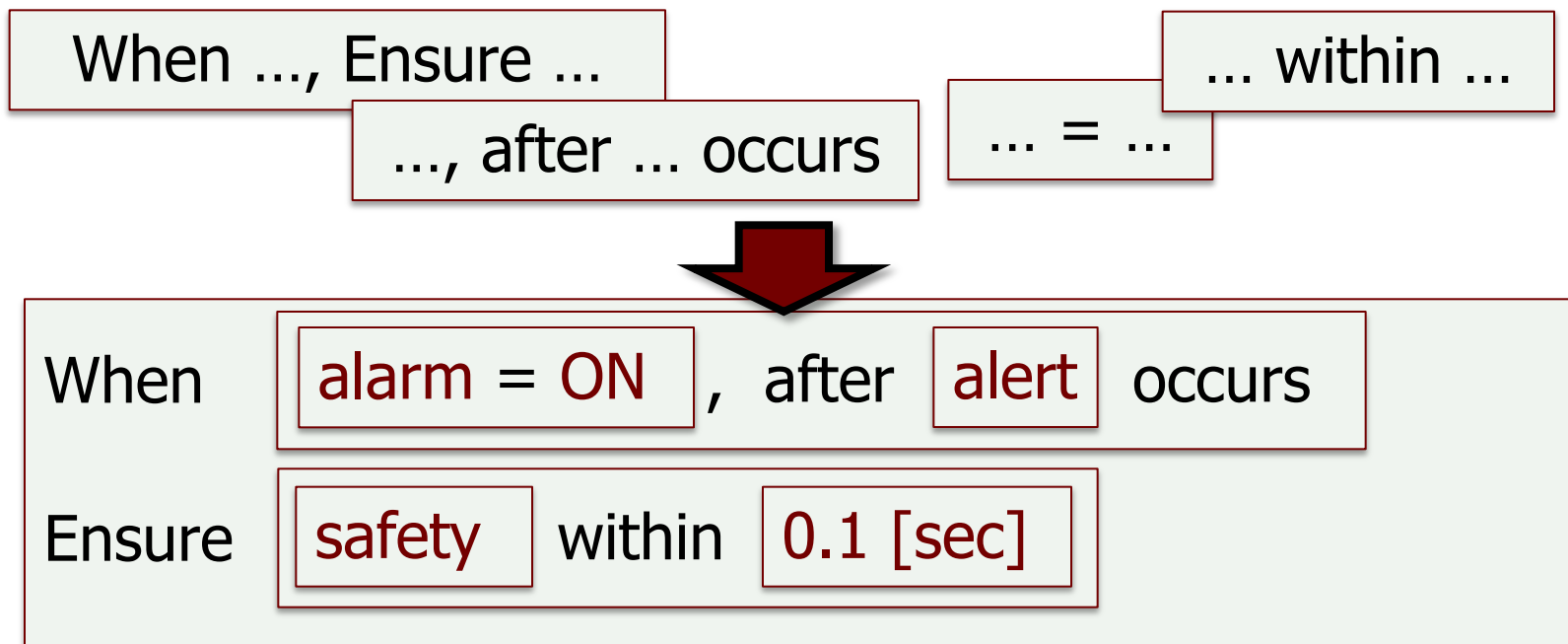
A végrehajtás során bármikor, ha **Request** kérés következik be, akkor vagy egy **Reply** vagy egy **Reject** válasznak kell következnie.

- Precedence minta **After** hatókörben:

A **NormalMode** állapot bekövetkezése után a **ResourceGranted** állapot csak akkor következhet be, ha ezt megelőzi **ResourceRequest** állapot.

Egy jellegzetes megoldás

- Szöveges követelményminták használata*
 - Kitölthető, paraméterezhető minták komponálása
 - Struktúrát áttekinthetőbbé teszi
 - A mintákhoz **formális szemantika** rendelhető

Példa: A követelményminták szemantikája

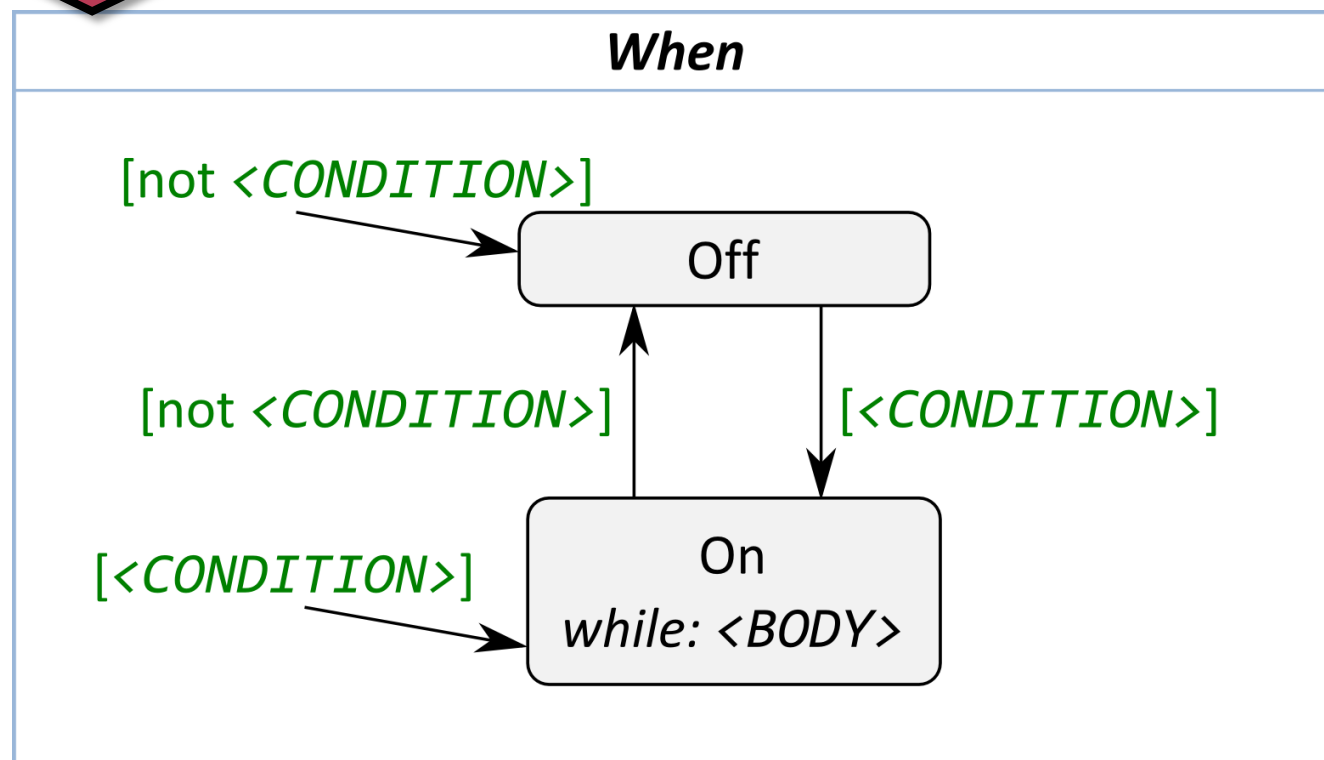
When *<CONDITION>*, Ensure *<BODY>*

=

When *<CONDITION>* becomes true until it becomes false, let have *<BODY>*

- A blokkok szemantikáját itt egy-egy állapotgép írja le
- Más lehetőség: logikai leírás

A formalizált követelmények felhasználása

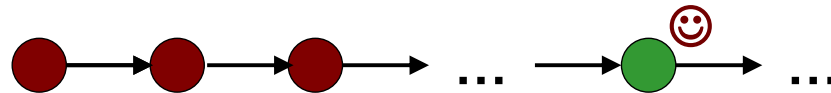
- Követelmények validálása
 - A követelményeket kielégítő lefutások generálhatók
 - Tényleg azt rögzítettük, amire gondoltunk?
 - Minta lefutások kiértékelhetők a követelmények szerint
 - Teljes a követelmények halmaza?
 - Ellentmondások felderíthetők
- Formális verifikáció
 - Tervek (modellek) ellenőrzése
- Teszt kiértékelő (test oracle) generálása
 - Implementáció ellenőrzése (teszt környezetben)
- Követelmények dokumentációja
 - Olvasható, de formális háttérrel rendelkező, validált

Tanulságok

- Követelmények többsége **jellegzetes mintákra** illeszkedik
 - Ha ... akkor ..., Amíg ... addig ..., Ha ..., azután ...
 - Előfordulás, sorrendezés eseményekre (állapotokra)
- Az összetett követelmények egyszerűbb mintákból komponálhatók
 - Paraméterezés: Egy-egy esemény, állapot jellemzői
 - Egymásba ágyazás
- **A minták formalizálása sokat segít**
 - Követelmények vizsgálata: Validáció, teljesség, konzisztencia
 - Tervek (modellek) ellenőrzése: Lefutások kimerítő vizsgálata
 - Teszt kiértékelés, futásidőbeli monitorozás komponensei generálhatók

Formalizálás: Milyen leíró nyelvre van szükségünk?

- **Elérhetőség:** Állapotok bekövetkezésére, állapotok sorrendjére vonatkozik
 - **Bekövetkezési sorrend:** Megfeleltethető a logikai időnek
 - Jelen időpillanat: Aktuális állapot
 - Következő időpillanat(ok): Rákövetkező állapot(ok)

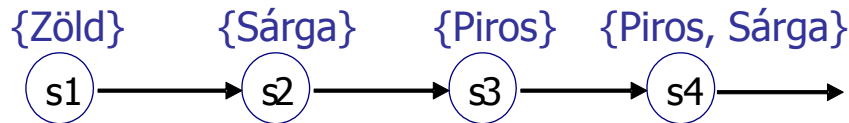

- **Temporális** (logikai időbeli, sorrendi) **operátorok** használhatók a követelmények kifejezésére
- **Temporális logikák:**
 - Formális rendszer arra, hogy kijelentések igazságának **logikai időbeli változását** vizsgálhassuk
 - Temporális operátorok: „mindig”, „valamikor”, „mielőtt”, „addig, amíg”, „azelőtt, hogy”, ...
(megfelelnek a jellegzetes követelmény-mintáknak)

Temporális logikák osztályozása

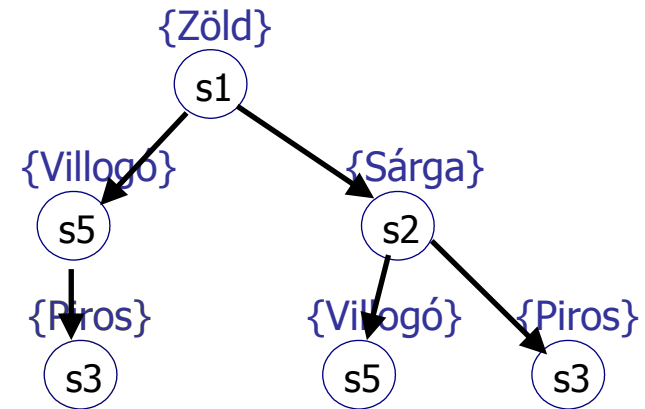
- Lineáris:

- A modell **egy-egy** végrehajtását (lefutását) tekintjük
- Minden állapotnak egy rákövetkezője van
- Logikai idő egy **idővonal** mentén (**állapotsorozat**)

- Elágazó:

- A modell **minden** lehetséges végrehajtását tekintjük
- Az állapotoknak több rákövetkezője lehet
- Logikai idő **elágazó** idővonalak mentén jelenik meg (**számítási fa**)

Temporális logikák értelmezése

- Célkitűzés: Állapottér vizsgálata
- Legegyszerűbb matematikai modell: Kripke-struktúra
 - Állapotok lokális tulajdonságait címkézéssel vezettük be

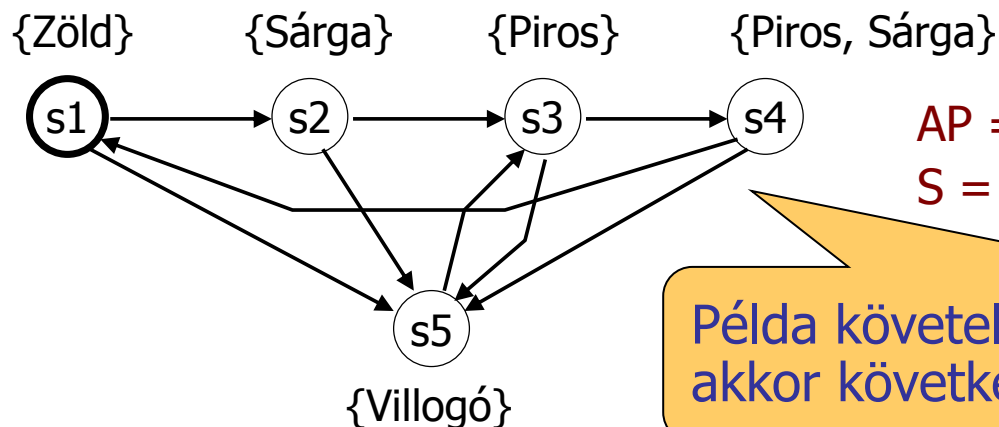
$KS = (S, R, L)$ és AP , ahol

$AP = \{P, Q, R, \dots\}$ atomi kijelentések halmaza (domén-specifikus)

$S = \{s_1, s_2, s_3, \dots, s_n\}$ állapotok halmaza

$R \subseteq S \times S$: állapotátmeneti reláció

$L: S \rightarrow 2^{AP}$ állapotok címkézése atomi kijelentésekkel

$AP = \{Zöld, Sárga, Piros, Villogó\}$
 $S = \{s1, s2, s3, s4, s5\}$

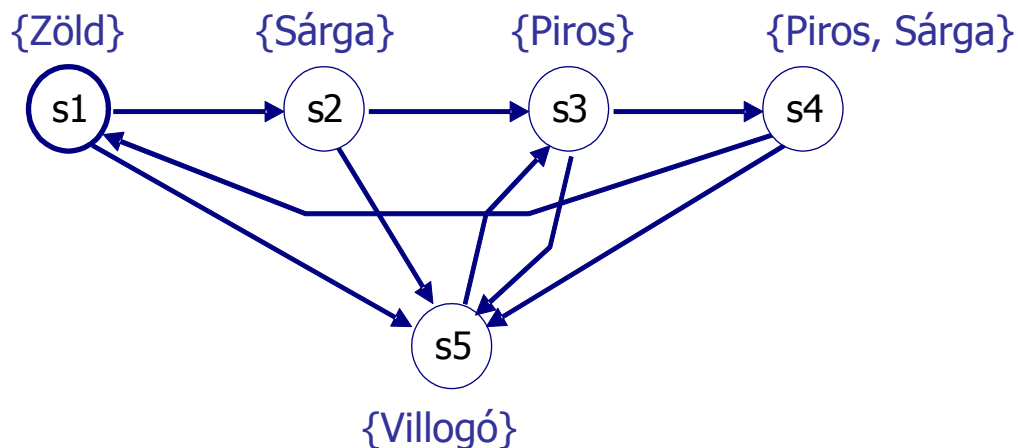
Példa követelmény: A Zöld után a Piros csak akkor következhet be, ha előtte Sárga volt.

Lineáris idejű temporális logika: PLTL

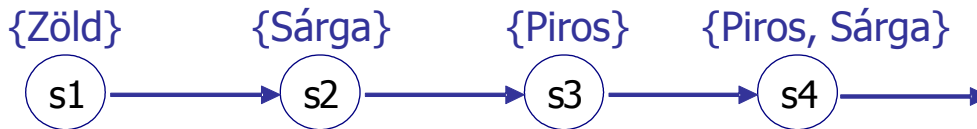
Lineáris idejű temporális logikák

- A Kripke-struktúra egy-egy útvonalán értelmezhetők
 - Egy-egy „lefutás” (pl. egy konkrét bemenet hatására)

A modell (KS):

Egy útvonal (állapotsorozat):

PLTL: Egy lineáris idejű temporális logika

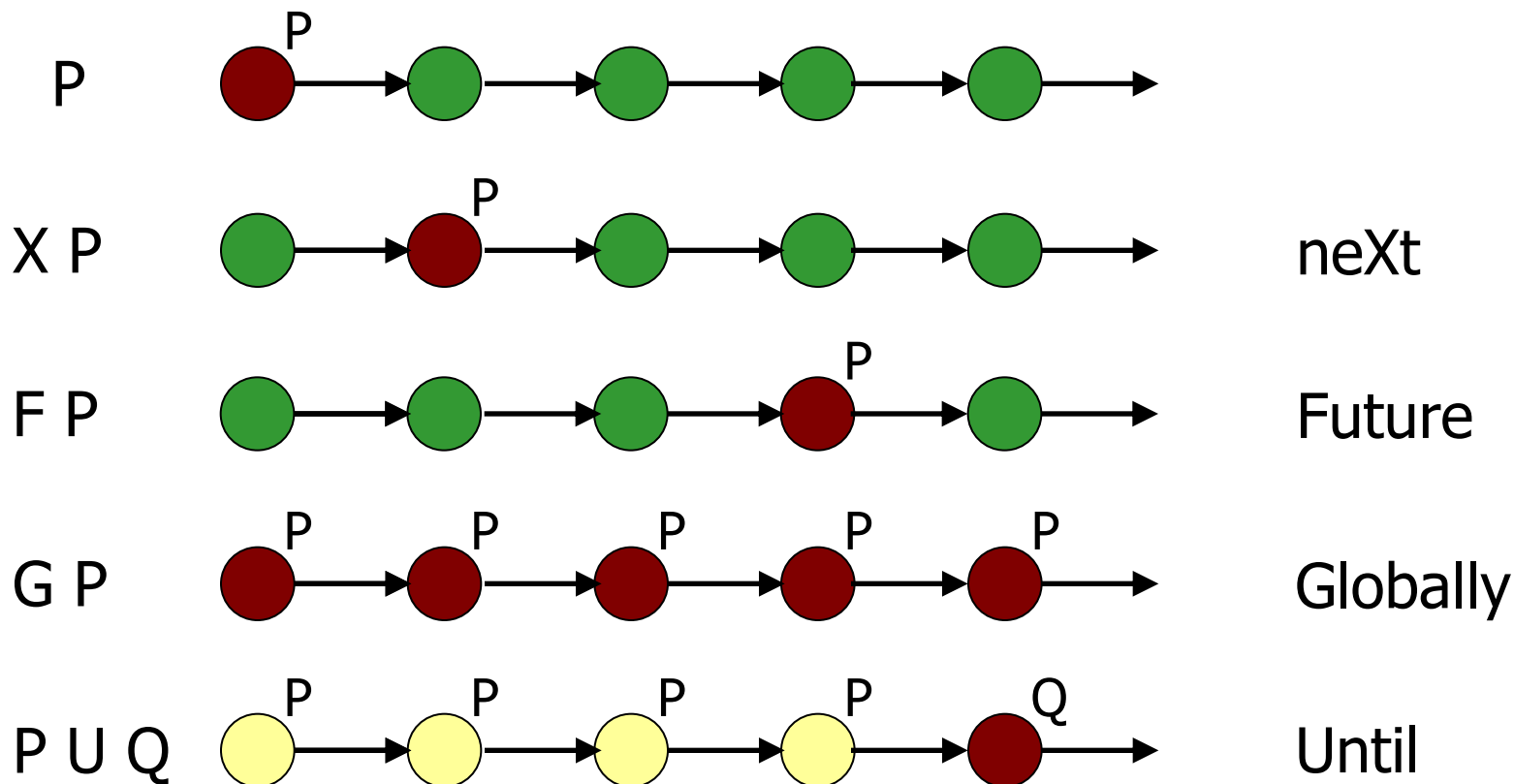
PLTL (Propositional Linear Time Temporal Logic)

$p, q, r, \dots$ PLTL kifejezések konstruálása:

- Atomi kijelentések (AP elemei): $P, Q, \dots$
Lokális tulajdonságok (címkék) állapotokhoz
- Boole logikai operátorok: $\wedge, \vee, \neg, \Rightarrow$
 $\wedge$: És, $\vee$: Vagy, $\neg$: Negálás, $\Rightarrow$: Implikáció
- Temporális operátorok: X, F, G, U informálisan:
 - $X p$: „neXt p ”, a következő állapotban igaz lesz p
 - $F p$: „Future p ”, egy elérhető állapotban igaz lesz p
 - $G p$: „Globally p ”, minden elérhető állapotban igaz lesz p
 - $p U q$: „ p Until q ”, egy elérhető állapotban igaz lesz q , és addig minden állapotban igaz p

PLTL temporális operátorok

Kripke-struktúra egy útvonalán (idővonalán):

PLTL példák I.

- $p \Rightarrow F q$

Ha a kiindulási állapotra p igaz, akkor valamikor q is igaz lesz.

- Példa: $\text{Request} \Rightarrow F \text{Reply}$
a kezdőállapotban kiadott kérésre válasz érkezik

- $G(p \Rightarrow F q)$

Minden állapotra fennáll,
hogy ha p igaz, akkor valamikor q is igaz lesz.

- Példa: $G(\text{Request} \Rightarrow F \text{Reply})$
bármikor kiadott kérésre válasz érkezik

- $p U (q \vee r)$

A kezdőállapotból p fennáll, amíg q vagy r igaz nem lesz.

- Példa: $\text{Requested} U (\text{Accept} \vee \text{Refuse})$
folyamatos kérést válasz vagy elutasítás követ

- $(p \wedge G(p \Rightarrow X p)) \Rightarrow G p$

A matematikai indukció leírása (mindig teljesül)

PLTL példák II.

- GF p

Minden állapotra igaz, hogy abból tekintve a további futást valamikor p igaz lesz.

- Nem találunk olyan állapotot, ami után p tulajdonságú állapot ne lenne elérhető.
- Példa: GF Start
bármely állapotból kezdőállapotba vihető a rendszer

- FG p

Valamikor olyan állapotba kerül a rendszer, hogy azontúl p folyamatosan igaz lesz.

- Példa: FG Normal
a kezdeti tranziens után normál állapotokba kerül a rendszer (pl. üzemi állapotba)

Követelmények formalizálása: Példa

Adott egy klímaberendezés, aminek a következő üzemmódokat kell biztosítania:

$AP = \{\text{Kikapcsolva}, \text{Bekapcsolva}, \text{Elromlott}, \text{GyengénHűt}, \text{ErősenHűt}, \text{Fűt}, \text{Szellőztet}\}$

- Egy-egy állapothoz több címke tartozhat!
 - Pl. $\{\text{Bekapcsolva}, \text{Szellőztet}\}$
- A követelmény formalizálás fázisában a teljes viselkedést (modellt) még nem feltétlenül ismerjük
 - Csak címkékkel ellátott állapotokat tételezünk fel

Példa (folytatás)

$AP = \{\text{Kikapcsolva}, \text{Bekapcsolva}, \text{Elromlott}, \text{GyengénHűt}, \text{ErősenHűt}, \text{Fűt}, \text{Szellőztet}\}$

- A klímát be fogják kapcsolni:
 $F (\text{Bekapcsolva})$
- A klíma előbb-utóbb mindig elromlik:
 $G F (\text{Elromlott})$
- Ha a klíma elromlik, mindig megjavítják:
 $G (\text{Elromlott} \Rightarrow F (\neg \text{Elromlott}))$
- Ha a klíma elromlott, nem fűt:
 $G (\neg (\text{Elromlott} \wedge \text{Fűt}))$

Példa (folytatás)

$AP = \{\text{Kikapcsolva}, \text{Bekapcsolva}, \text{Elromlott}, \text{GyengénHűt}, \text{ErősenHűt}, \text{Fűt}, \text{Szellőztet}\}$

- A klíma csak úgy romolhat el, ha előtte be volt kapcsolva:

$$G (X \text{ Elromlott} \Rightarrow \text{Bekapcsolva})$$

- A fűtési fázis befejezésekor szellőztetni kell:

$$G ((\text{Fűt} \wedge X(\neg \text{Fűt})) \Rightarrow X (\text{Szellőztet}))$$

de el is romolhat:

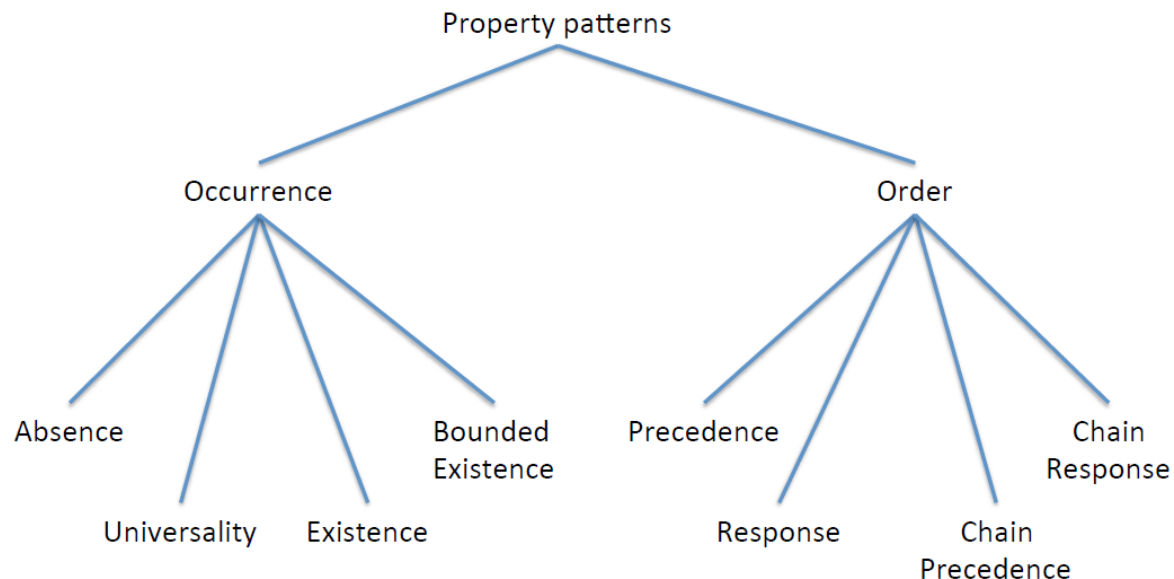
$$G ((\text{Fűt} \wedge X(\neg \text{Fűt})) \Rightarrow X (\text{Szellőztet} \vee \text{Elromlott}))$$

- Szellőztetés után mindaddig nem hűthet erősen, míg egy gyenge hűtéssel nem próbálkozott:

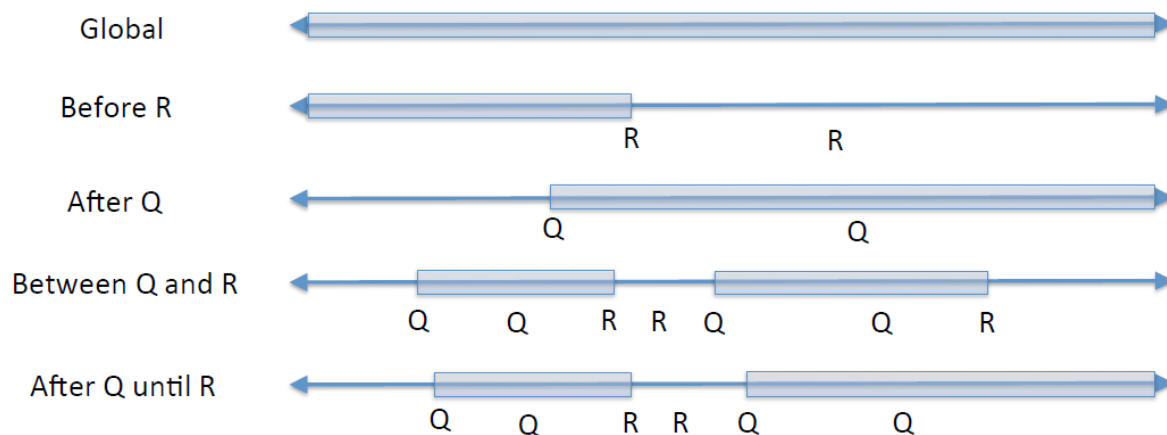
$$G ((\text{Szellőztet} \wedge X(\neg \text{Szellőztet})) \Rightarrow \\ X(\neg \text{ErősenHűt} \cup \text{GyengénHűt}))$$

Mivel kezdtük: Jellegzetes követelményminták

Minták:
Sorrendi
előírások

Hatókörök:
További
eseményekhez
képest

Követelményminták formalizálása (példák)

Universality within scope	Property in LTL
P occurs in each step of the execution globally.	$G P$
P occurs in each step of the execution before Q.	$F Q \rightarrow (P U Q)$
P occurs in each step of the execution after Q.	$G(Q \rightarrow G P)$
P occurs in each step of the execution between Q and R.	$G((Q \wedge \neg R \wedge F R) \rightarrow (P U R))$

Existence within scope	Property in LTL
P occurs in the execution globally.	$F P$
P occurs in the execution before Q.	$\neg Q WU (P \wedge \neg Q)$
P occurs in the execution after Q.	$G (\neg Q) \vee F (Q \wedge F P)$
P occurs in the execution between Q and R.	$G((Q \wedge \neg R \wedge F R) \rightarrow (\neg R WU (P \wedge \neg R)))$

Szöveges követelmények formalizálása (példák)

Ha α és β igaz, akkor α -nak igaznak kell maradnia mindaddig, amíg β is igaz.

$$\mathbf{G}((\alpha \wedge \beta) \rightarrow (\alpha \mathbf{U} \neg\beta))$$

Ha az alarm be van kapcsolva és alert történik, a safety kimenet váljon igazzá, amíg az alarm be van kapcsolva.

$$\mathbf{G}((\text{alarm} = \text{ON} \wedge \text{alert}) \rightarrow \mathbf{X}(\text{safety} \mathbf{U} \neg\text{alarm}))$$

A PLTL formális szintaxisa és szemantikája

PLTL nyelv formális kezelése

- Az eddigiek csak informális bevezetést adtak
Kérdések vetődhetnek fel:
 - $F p$ igaz-e, ha p rögtön az első állapotban igaz?
 - $p U q$ igaz-e, ha q az első állapotban igaz, p nélkül?
- Az automatikus ellenőrzést is lehetővé tevő precíz megadáshoz szükséges:
 - Formális szintaxis szabályok:
Mik az érvényes PLTL kifejezések?
 - Formális szemantika szabályok ehhez:
Adott modellen mikor igaz egy PLTL kifejezés?

PLTL formális szintaxis

Az érvényes PLTL kifejezések halmaza a következő szabályokkal képezhető:

- **L1:** Minden P atomi kijelentés egy kifejezés
- **L2:** Ha p és q egy-egy kifejezés, akkor $p \wedge q$ illetve $\neg p$ is
- **L3:** Ha p és q egy-egy kifejezés, akkor $p \cup q$ illetve $X p$ is

Operátorok precedenciája növekvő sorrendben:

$\equiv, \Rightarrow, \vee, \wedge, \neg, (X, U)$

„Kimaradt” operátorok

- **true** minden állapotra igaz („beépített”)
false egy állapotra sem igaz

- $p \vee q$ jelentése $\neg((\neg p) \wedge (\neg q))$

$p \Rightarrow q$ jelentése $(\neg p) \vee q$

$p \equiv q$ jelentése $(p \Rightarrow q) \wedge (q \Rightarrow p)$

- $F p$ jelentése $\text{true} \cup p$

$G p$ jelentése $\neg F(\neg p)$

- „Mielőtt” operátor (before):

$p \text{ WB } q = \neg((\neg p) \cup q)$

$p \text{ B } q = \neg((\neg p) \cup q) \wedge F q$

Informálisan:

Nem igaz, hogy nem fordul elő p a q előtt

(weak before)

(strong before)

PLTL szemantika: Jelölések

- $M = (S, R, L)$ Kripke-struktúra
- $\pi = (s_0, s_1, s_2, \dots)$ az M egy útvonala, ahol s_0 a kezdőállapot és $\forall i \geq 0: (s_i, s_{i+1}) \in R$
- $\pi^i = (s_i, s_{i+1}, s_{i+2}, \dots)$ a π útvonal szuffixe i -től

- $M, \pi \models p$ jelöli:
az M modellben a π útvonalon igaz p

A PLTL szemantikája megadja, hogy mikor igaz egy adott útvonalon egy adott PLTL kifejezés.

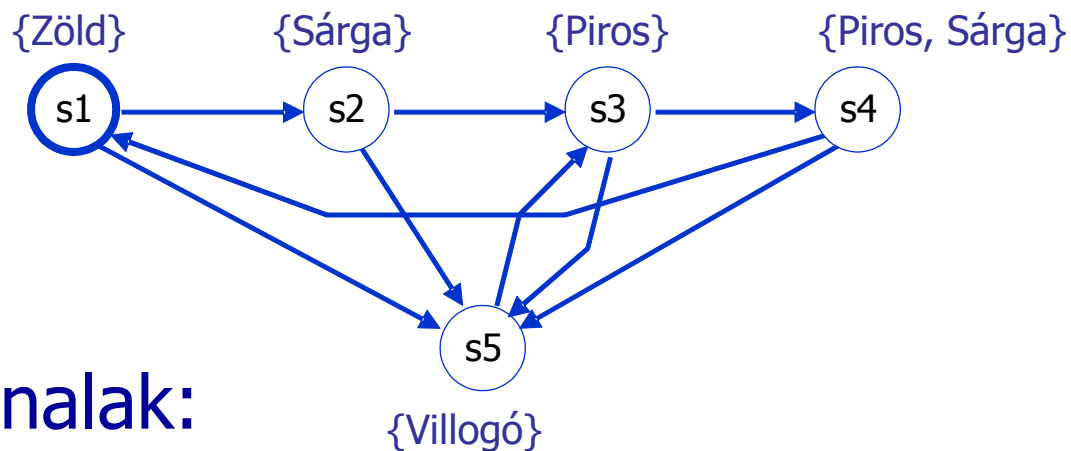
PLTL szemantika

A szintaxis szabályok alapján képzett kifejezésekhez induktívan (a kifejezés felépítése szerint) megadható a formális szemantika:

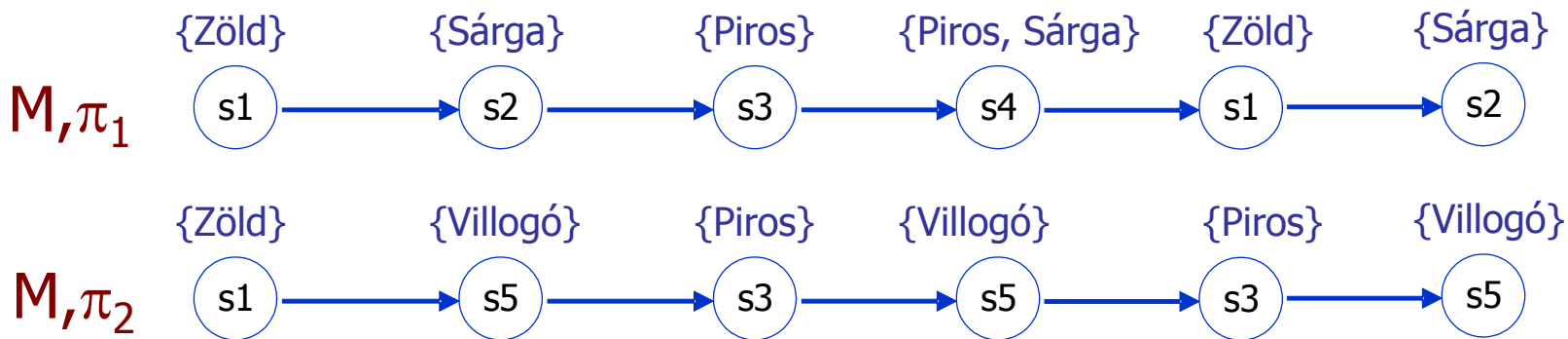
- **L1:** $M, \pi \models P$ a.cs.a. $P \in L(s_0)$
- **L2:** $M, \pi \models p \wedge q$ a.cs.a. $M, \pi \models p$ és $M, \pi \models q$
 $M, \pi \models \neg q$ a.cs.a. $M, \pi \models q$ nem igaz.
- **L3:** $M, \pi \models (p \cup q)$ a.cs.a.
 $\exists j \geq 0 : (\pi^j \models q \text{ valamint } \forall 0 \leq k < j : \pi^k \models p)$
 $M, \pi \models X p$ a.cs.a. $\pi^1 \models p$

PLTL kifejezések értelmezése: Példák

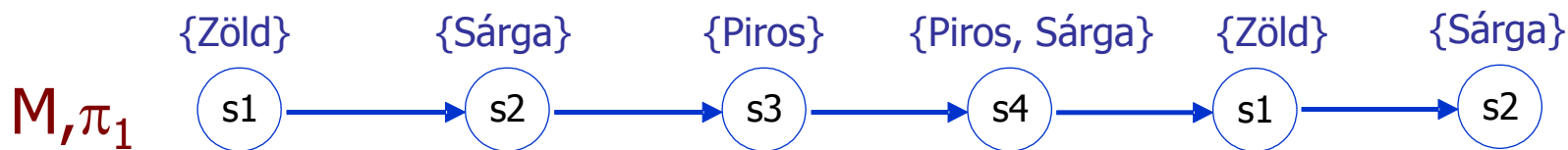
- **M** Kripke-struktúra:

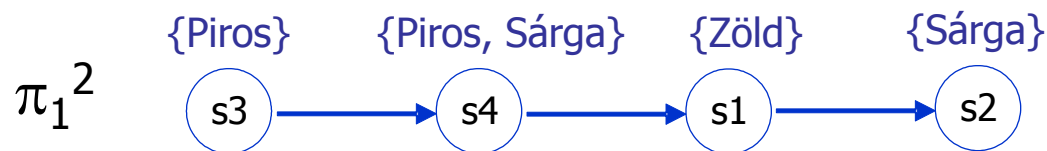
- Példa útvonalak:

Példák (folytatás)

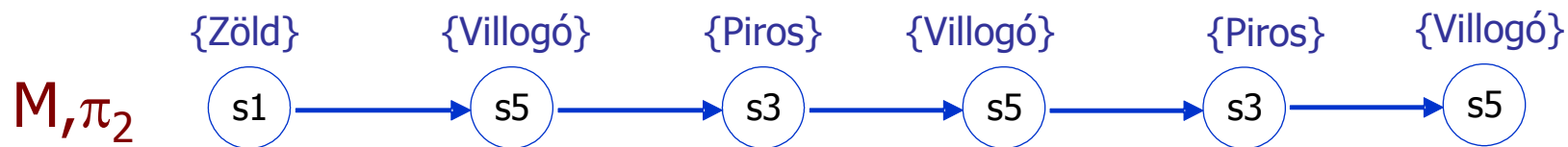

- $M, \pi_1 \models \text{Zöld}$, mert Zöld a kezdőállapot címkéje
- $M, \pi_1 \models F (\text{Piros} \cup \text{Zöld})$ igaz,
mert van olyan szuffix,
amire teljesül a $(\text{Piros} \cup \text{Zöld})$:

- $M, \pi_1 \models \text{Piros} \cup \text{Zöld}$ igaz (itt F operátor nélkül is)

Példák (folytatás)

- $M, \pi_2 \models X F (XX \text{ Piros})$, teljesítésének vizsgálata:

- az első állapotból induló szuffixre legyen $F (XX \text{ Piros})$

- ennek egy szuffixére legyen $XX \text{ Piros}$
- azaz ennek a harmadik állapota legyen Piros

PLTL modell kiterjesztése LTS-re

- LTS, Labeled Transition System
- Állapotátmenetek címkézhetők egy-egy ún. akcióval, egy átmeneten csak egy akció szerepelhet
- Állapotátmenetek tulajdonságait fejezzük ki

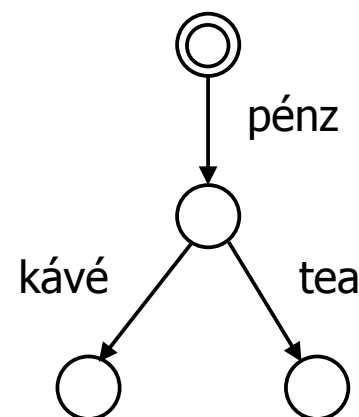
$LTS = (S, Act, \rightarrow)$, ahol

$S = \{s_1, s_2, \dots, s_n\}$ állapotok halmaza

$Act = \{a, b, c, \dots\}$ akciók (címkék) halmaza

$\rightarrow \subseteq S \times Act \times S$ címkézett állapotátmenetek

Állapotátmenetek szokásos jelölése: $s_1 \xrightarrow{a} s_2$

PLTL értelmezése LTS-en

A struktúra bővülése miatt az útvonal:

- $\pi = (s_0, a_1, s_1, a_2, s_2, a_3, \dots)$

A **szintaxis** módosítása:

- **L1***: Ha a egy akció, akkor (a) egy PLTL kifejezés.

A kapcsolódó **szemantikai** szabály:

- **L1***: $M, \pi \models (a)$ a.cs.a. $a_1 = a$
ahol a_1 az első akció π -ben.

Ilyen módon üzenetküldéssel kommunikáló rendszerek tulajdonságai is megfogalmazhatók.

PLTL összefoglalás

- Követelmények megfogalmazása
- Temporális logikák
 - Lineáris idejű temporális logikák
 - Elágazó idejű temporális logikák
- PLTL
 - Operátorok
 - Formális szintaxis
 - Formális szemantika
- PLTL kifejezések értelmezése
- Követelmények formalizálása